

Är du salig? Perspektiv på arvet efter Fredrik Gabriel Hedberg

Av Ola Österbacka

Förord

Den här artikeln har utarbetats för ett föredrag som jag kallats att hålla på LBK:s 50-årsjubileum på Hjälmargården den 18 juli 2024. Det mesta av artikeln presenteras muntligt, men materialet visade sig svälla så att jag måste nöja mig med ett utdrag för själva föredraget.

Min tanke med det här föredraget har varit att låta den evangeliska rörelsens upphovsman belysa en del aktuella företeelser särskilt i Finland. Jag blev uppmanad att också ägna uppmärksamhet åt Hedbergs liv och verksamhet och att belysa jubileets tema: behövs en bekännelsekyrka i dag? Det finns mycket forskning kring Hedbergs utveckling till pietist och hans evangeliska genombrott. Detta går jag igenom helt kortfattat för att sedan närmare granska den fråga som rubriken antyder: det välkända Härmämötet 1895 och dess efterdyningar, och sedan bildandet av bekännelsekyrkor på 1920-talet. Slutligen gör jag några aktuella reflexioner med blicken på vår tid.

Jag vill rikta ett tack till teol dr Reijo Arkkila och till min gode vän, teol dr Leif Erikson, vilka har läst manuskriptet och gett viktiga tips och synpunkter.

1. 1800-talets väckelserörelser i Finland¹

Först en snabb översikt över de fyra stora väckelserörelserna i Finland på 1800-talet.

A. Pietismen

Den senare pietismen (*"heränneet"*) hade rötter i den tidigare pietismen och herrnhutismen. Ledare var *Paavo Ruotsalainen* (1777–1852) från Nilsjä i norra Savolax. Gubben Paavo, som han kallades, eller ödemarksprofeten, hade mest betydelse som själavårdare, mer än som väckelsepredikant. Väckelsen i Savolax förenades med en liknande väckelse i Österbotten.

B. Renqvistianismen, bedjarna

Henrik Renqvist (1789–1866) var från Karelen. Han predikade strängt mot dryckenskap och betonade bönen och kravet på bättring i livsföringen. Väckelsen förenades med den äldre bedjarrörelsen i sydvästra Finland.²

C. Laestadianismen

Lars Levi Laestadius (1800–1861) var verksam i norra Sverige, men hade stort inflytande i norra Finland, senare också längre söderut.

I Finland delades rörelsen i två huvudgrenar: gammallaestadianer och Rauhan Sana, på svenskt håll LFF = Laestadianernas Fridsföreningars Förbund. Från denna har flera medlemmar kommit till S:t Johannes ev-luth församling.

D. Den evangeliska rörelsen

Upphovsman var *Fredrik Gabriel Hedberg* (1811–1893). Hans teologiska utveckling och rörelsens historia under 1800-talet ska vi se närmare på.

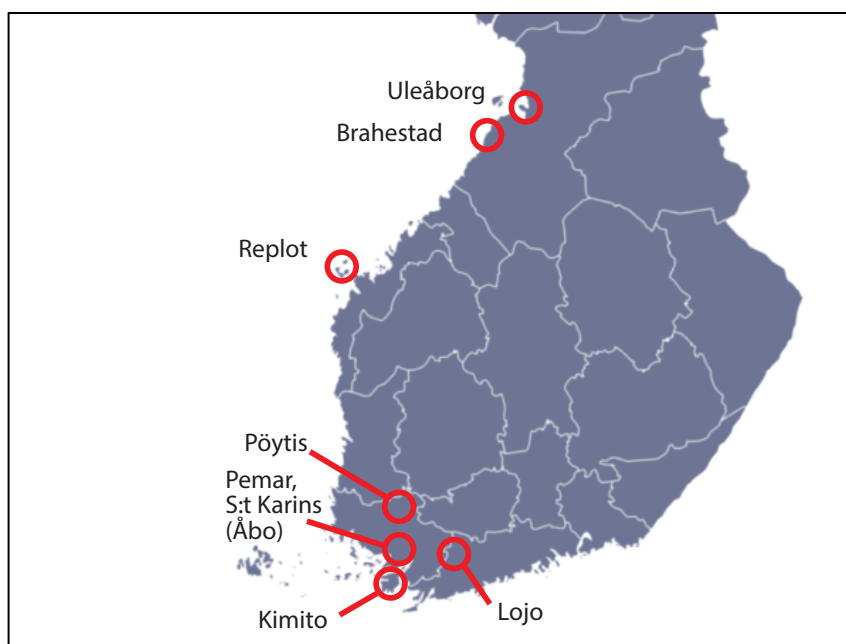
¹ Serenius 1960, 99–106.

² En i Sverige känd representant för bedjarrörelsen är teol dr Timo Laato, verksam vid FFG.

2. Översikt över Hedbergs verksamhet

Vi gör först en kort översikt över hans verksamhet på olika orter.

1. Föddes år 1811 i Salois socken nära Brahestad.
2. Han prästvigdes år 1834. Först präst i Lojo, där han blev en väckt pietist.
3. Andra tjänst i Pemar nära Åbo (1838–1840). Han var så nitisk att han straffades med att tjänstgöra som
4. fängelsepredikant i Uleåborg 1,5 år (1840–41).
5. Förordnande till Replot 1842.
6. Sockneadjunkt i Pöytis 1843.
7. Kyrkoherde i S:t Karins (Åbo) 1854.
8. Kyrkoherde i Kimito 1862–1893.

3. Hedbergs brytning med pietismen

Fredrik Gabriel Hedberg föddes i Salo socken nära Brahestad. Båda föräldrarna hade utgått från prästhem och hemmet präglades av allmän kyrkofromhet. När han var 14 år fick han nöd för sin själ men upptäckte också friden i evangelium i syndernas förlåtelse.³

Han prästvigdes år 1834. I början var han upplysningsfromhetens man, men som präst i Lojo blev han en väckt pietist. Luthers postillor och Stora Galaterbrevskommentaren blev viktiga för honom.⁴ I sin tjänst i Pemar nära Åbo (1838–1840) var han så nitisk att han straffades med att tjänstgöra som fängelsepredikant i Uleåborg 1,5 år (1840–41). Med hänsyn till hans "sektarism" förbjöds han av ärkebiskop Melartin att predika i församlingskyrkorna. Hedberg kritiserade ärkebiskopen för att själv vara villolärare i ett brevkoncept, som aldrig blev avsänt.⁵ Under den här tiden fick han möjlighet till fördjupning och en herrnhutisk frälsningsyn vann över en lagisk pietism.⁶

³ Erikson 2002, 19f.

⁴ Erikson 2002, 30.

⁵ Schmidt 1948, 79.

⁶ Schmidt 1948, 91.

Efter att ha avlagt pastorexamen 1842 förordnades Hedberg till Replot, en ö utanför Vasa, vilket också kan ses som en förvisning. Han hade under en tid sökt verklig frälsningsvisshet.

Under en tid hade han allt starkare kritiserat de lagiska tendenserna inom pietismen, men hans nya syn kom inte märkbart fram under hans tid i Replot, för den tiden blev inte lång. Han hade före flyttningen dit hunnit söka en sockneadjunktstjänst i Pöytis i sydvästra Finland och fått den, och dit flyttade han redan i februari 1843. Det var först där hans nya lärosyn började synas i predikningarna.

I Replot upplevde Hedberg ett evangeliskt genombrott. Han daterar det själv till 24 september 1842, som har kallats en "tornupplevelse", även om han inte kom till evangelisk klarhet på en gång. Under denna höst skrev han en bok som blev signalen till den nya åskådningen. Titeln var *Uskon oppi autuuteen* (på svenska: *Trons lära till saligheten*). Den utkom först i början av 1844. Han skrev på finska, för han ville att de finska bröderna skulle ta del av den.⁷ Vid skrivningen av boken författade han sången *Andelig Fröjde-Sång*, som börjar *Bröder! Låt oss fröjdas här!*⁸

Hedberg sände manuskriptet till sin bok för granskning till Ruotsalainen och *Jonas Lagus* m fl. Först ställde sig hans gamla trosbröder försiktigt positiva till hans nya åskådning. De godkände boken enhälligt. Lagus uttryckte dock en viss försiktighet, då han verkade vara rädd för Hedbergs alltför frimodiga förkunnelse av den i Kristus fullbordade frälsningsgårdningen.⁹ Efter hand blev det brytning.

Den 3 juli 1843 hölls ett mycket omtalat dubbelbröllop i Esbo. Det var ett riktigt pietistbröllop, dit också Ruotsalainen kom, tillsammans med många av de pietistiska fäderna. En viktig händelse var att också *Carl Olof Rosenius* var med, inbjuden av *Lars Stenbäck* för att han skulle få en närmare inblick i den finska pietismen. För Rosenius blev händelsen en besvikelse. Han reagerade på den vördnad man visade gubben Paavo och på att de närvarande verkade förneka frälsningsvissheten. Han tyckte också att den frigjorda anda som rådde var frånstötande. Fast Rosenius inte blev mera uppmärksammas var det för Hedberg av betydelse att han lärde känna Rosenius. När han ett år senare kastades in i den stora striden med de pietistiska fäderna vände han sig till Rosenius.

Hedbergs installation i Pöytis den 30 juli 1843 brukar räknas som den evangeliska rörelsens födelsestund.¹⁰ Där samlades som vanligt många av de pietistiska prästerna. Hedberg beskriver deras samtal på kvällen i ett brev till sina föräldrar. De hade som ämne: "Hur man skulle bli salig". Pietisterna började driva på bättring, gamle Adams dödande m m. Sedan fick Hedberg mod att öppna sin mun: "Om vi icke såsom förlorade syndare nu redan anamma Guds nåd i Christo för intet, så är det platt ute med oss allesamman, vi må då företaga oss hvad helst vi än vilje och kunne."¹¹

Han redogjorde nu för upplevelsen i Replot. Han läste också upp några verser som blev en mycket sjungen stridssång, den evangeliska rörelsens första trosfriska och utmanande bekännelse:¹²

*Du illsluge Satan! som listigt mig snärjer
i otronens snaror och gruvligt mig qväljer;*

⁷ Hedbergs modersmål var svenska, men han var fullständigt tvåspråkig. Replots församling var svensk, och den nya församlingen i Pöytis finsk. Paavo Ruotsalainen talade finska, medan flera av de prästbröderna hade svenska som modersmål.

⁸ Wennerström 1897, 118f.

⁹ Wennerström 1897, 117.

¹⁰ Schmidt 1948, 101. På grund av konventikelplakatet utnyttjade man möjligheterna att samlas i samband med bröllop och prästinstallationer.

¹¹ Schmidt 1948, 102.

¹² Fredriksson 1974, 24.

*Som hotar och ryter, att hjärtat mig bäfvar,
Förskräcker, förderfvar, allt liv i mig qväfwer!*

*Jag skall er ej akta, I otrones trälar!
Som Jesum bespotten och dräpen så själar!
I sjelvkloka andar, I ruelsens fäder!
Jag tillhör ej eder, i tron jag mig gläder.*

Man kan nog tycka det var djärvt att inför dessa ämbetsbröder utmåla pietisterna som självkloka andar och ruelsens fäder. Men Hedbergs sång väckte hänförelse, som tydligt märks i följande vers:

*Hej hurtigt. Hej lustigt. Si Jesus har wunnit!
Förlossning från synden och döden jag funnit.
I Christo jag segrar och gladt jubilerar;
Ty Satan är slagen, men jag triumferar.*

Senare har man karaktäriserat Hedbergs nya evangeliska syn, i motsats till pietismen, med orden "jo perfekt" – "heti usko" ("redan perfekt" – "genast tro").¹³

"Redan perfekt" är ett uttryck som beskriver kärnan i Hedbergs syn: den allmänna rättfärdiggörelsen. Den uttrycks i hans huvudbok *Trons lära till saligheten* bl a på följande sätt:

*Nu får syndarna på jorden höra: "Kommen, ty allt är redo! Fadern har utgivit sin ende, käre Son, Sonen har fullbordat hela återlösningsverket, har offrat sitt blod och sitt liv på korset till försoning av hela världens synder, har besekrat döden, helvetet och djävulen samt genom sin ärofulla uppståndelse förskaffat oss evigt liv, rättfärdighet och odödlighet i himmelen."*¹⁴

"Hela världens salighet" är ett uttryck som tillkommit först mot slutet av 1800-talet. Inom den evangeliska rörelsen har man aldrig accepterat *apokatastasis*-läran, dvs att alla människor blir saliga, också utan tro.

"Genast tro" beskriver trosrättfärdigheten. Den av Kristus vunna rättfärdigheten ska tas emot i tro. Tron är inte ett beslut av människan utan Den Helige Andes verk, och den förutsätter inte egna förberedelser. Uttrycket utgör en motsättning mot den bidande längtanstro som kännetecknade pietismen.

Efter installationen i Pöytis den 30 juli 1843 spreds en eld vidare vid nya installationstillfällen och marknader. Men samtidigt vände sig en del av de präster, som först uppskattat hans beaktelse, emot honom. En viktig orsak var att det hände sådant som gjorde motståndarna bekymrade, och så småningom fientliga. Vid en installation i Suoniemi 9 januari 1844 (sydväst om Tammerfors) förkunnades ett klart evangelium. Men i glädjen över det fria evangeliet började man sjunga allt annat än andliga sånger, fastän av anständigt innehåll, man drack toddy utan att någon skulle ha blivit berusad, och till och med "vågade man dansa en och annan liten, munter polska mellan verserna".¹⁵ Hedberg hade inte varit närvarande, men det som hänt skyldes på honom och förstörades upp.

I ett gästgiveri i Tammerfors ett par dagar efteråt utkämpades en disputation där talesman för Hedbergs lära var en ung teologie studerande *Gustaf Dahlberg*. Motpart var docent *J F Bergh*, kallad "de sydfinska pietisternas fader", som var helt överlägsen. Disputationen tillspetsades i fråga om de väcktas "längtanstro" som Dahlberg ansåg vara av djävulen. Bergh inberättade disputationens förlopp till de pietistiska fäderna som snart förklarade Hedberg vara irrlärare.¹⁶

¹³ Esa Santakaris arbete (1961) har denna titel: "Jo-perfekt" ja "heti-usko".

¹⁴ Hedberg 1975, 55.

¹⁵ Schmidt 1948, 111. Akiander 1863, 353f.

¹⁶ Wennerström 1897, 128. Schmidt 1948, 112.

I den skarpa brevväxling som ägde rum en tid efter detta framhöll pietisterna att man "måste bära Herrans vrede och bida efter hans nåd". Man anklagade Hedberg för att anta ett "beständigt nådastånd" vilket skulle leda till köttslig säkerhet.¹⁷

Ett exempel på hur striderna kunde hettas upp i brevväxlingen är Hedbergs svar på ett sändebrev från den forne vännen Jonas Lagus. I mars 1844 skrev Lagus sitt "Sändebref till de löstroende blöthansarne i Åbo och trakten deromkring". Hedbergs svar var "Sändebref till de stora Kainiska helgon och påfviske fäder i Österbotten, hvilka med sin otros bättringslära tyrannisera och föröda Christi hjord". Brevet slutar med en bön, att "Jesu Christi Fader måtte om möjligt, än upplysa eder alla, I arma, af satan förblindade, högst beklagansvärde själar."¹⁸ Senare sökte Hedberg försoning med pietisterna.¹⁹

Vi går för ett ögonblick tillbaka till Trons lära. Även om hans gamla pietistiska vänner i första hand uttryckte sig positivt om manuskriptet, blev den hårt kritiserad när den väl utkommit i början av 1844. Redan samma år tvangs Hedberg skriva en ny upplaga, som blev mycket skarpare i tonen mot pietisterna. Den utkom hösten 1845.²⁰

I juni 1845 utkom skriften *Pietism och Christendom* i Umeå i Sverige med stöd av Rosenius.²¹

Under åren 1847–1848 gav Hedberg ut två skrifter under namnet *Werklärans vederläggning och Evangelii Förswar*. De blev hårt kritiserade och 1851 kom han med en tredje skrift som närmast var ett försvar mot anklagelserna.²²

Det finns mycket forskning kring brytningen med pietismen. Det har funnits olika åsikter om varför brytningen skedde. Helge Nyman lade i sin uppmärksammade doktorsavhandling "Den bidande tron hos Paavo Ruotsalainen" fram en hypotes varför det varit så. Han menade att man fokuserat på frågan om frälsningsvisshet, och ansåg att Hedberg hade en eudaimonistisk och egoistisk uppfattning: frälsningsvissheten är ett intyg på att man personligen har ett rätt gudsförhållande. Mot detta argumenterar Gunner Jensen i sin avhandling. Enligt honom är Nymans svaghet hans förutsättning av de två grundläggande kristendomsformerna, den egoistisk-eudaimonistiska och den teocentriska.²³ Leif Erikson har analyserat Hedbergs förhållande till frälsningsvissheten utifrån hans egna skrifter, främst Trons lära.²⁴

Vi behöver balansera den uppfattning vi nu har gett åt Hedberg som en stridens man med hans innerlighet och dragning åt mystiken.²⁵ En av hans mest kända sånger är *O Frälsare kär*, som han skrev 1850, under stridens tid. Den har han också gjort melodin till.²⁶ Han erkänner att han någon gång har tilldelat sig själv nattvarden i sin kammare. En sådan gång gav honom en sådan fröjd att han skrev sången *Min vän är min och jag är hans*, där andra strofen lyder:²⁷

*Nu sjunger jag av hjärtans grund:
Jag salig är i denna stund,
ty Jesus är min frälserman,
och ingen oss åtskilja kan.*

Hedberg skrev 33 sånger och dessutom några bearbetningar och översättningar. Den enda psalmen som ingår i den nuvarande finlandssvenska psalmboken (nr 299) skrev han strax

¹⁷ Schmidt 1948, 115.

¹⁸ Schmidt 1948, 120f.

¹⁹ Erikson 2013.

²⁰ Schmidt 1948, 127f.

²¹ Schmidt 1948, 129.

²² Schmidt 1948, 135–140.

²³ Jensen 1990, 98–109.

²⁴ Erikson 2002.

²⁵ Angående Kristus-mystiken, se Erikson 2002, 79–88.

²⁶ Fredriksson 1974, 26f. Schmidt 1948, 175.

²⁷ Fredriksson 1974, 28.

före pingst 1847. Den började "Lofsjungom Herrans Jesu kärlek". Det kan nämnas att många av hans sånger kommit till i anslutning till pingsthelgen.²⁸

4. Kontakter till Rosenius

Vi har redan nämnt att Carl Olof Rosenius besökte dubbelbröllopet i Esbo sommaren 1843 på inbjudan av Lars Stenbäck. Det blev inga närmare kontakter då, men han upprätthöll en tidtals livlig korrespondens med Hedberg.

Hedberg medverkade 1844 med en artikel i Rosenius' tidskrift *Pietisten*: "Christus är salighetens väg och ordning". Där gick han skarpt till rätta med pietisternas bättringsordningar. Rosenius såg sig tvungen att göra ett förklarande tillägg, och han reagerade också mot att Hedberg använde begreppet rättfärdiggörelse synonymt med försoning.²⁹

År 1845 utgav Hedberg boken "Pietism och Christendom" med assistans av Rosenius. Den väckte hård kritik men spreds med stor glädje av Hedbergs vänner.³⁰

Rosenius inbjöd Hedberg på besök sommaren 1846. I en reseredogörelse till sina föräldrar bedömer han Rosenius' förkunnelse. Han hade funnit att många hörde evangelium med glädje och fröjd, men frågar: "Men voro de ock, såsom man kunde förmoda, befästade i trone på Christum, rotade och grundade i sanningens ord? – Härtill måste jag (så ogerna jag än ville det) swara: Nej! Hwarföre woro de icke det? – Jo, saken war den, att just han, som först förkunnat för dem det lifgifvande Evangelium, gjorde det icke mer rent och klart. Han wille, och tycktes wäl göra det äfven nu; men likväl förde han själarne mer till att se på sjelfva, än att se på Jesum allena, och Honom höra."³¹

Rosenius och även *Oscar Ahnfelt* ansåg att deras finska gäster förkunnade evangelium med en ensidighet som tenderade till antinomism.³² Det blev inte bättre relationer då Hedberg 1848 startade utgivningen av tidningen *Evangelisten*, vilket redan genom namnet var en anklagelse mot Rosenius tidning *Pietisten*.

Hedberg modifierade senare sin uppfattning om Rosenius. Han citerade särskilt ofta versen "Vandra i trone, se honom icke." Men det fanns en åtskillnad. Vi ska se närmare på en av dem.

5. Hedberg och separatismen

Hedberg tog parti för de s k Norrlandsseparatisterna, vilka kritiserades av Rosenius. Med tanke på det jubileum vi nu firar kan det vara lämpligt att närmare syna Hedbergs förhållande till statskyrkan. År 1848 uppstod bland nyläsarna i Luleåtrakten, och även längre söderut, en stark opposition mot de nya kyrkliga böckerna. Hedberg stödde separatisterna och framförde i *Evangelisten* skarp kritik mot den nya handboken och Lindbloms katekes.

Separatisternas ledare *Johan Riström* vände sig till Hedberg sommaren 1849 med begäran om ett utlåtande. Det gav han i november 1849 efter överläggning med flera andra präster. Svenska kyrkan hade under trettio år hyllat ett falskt evangelium, skriver han, då de antagit en katekes som förtjänar benämningen "Kättare bok", och dessutom en psalm- och handbok som innehåller mycket som står i strid med Guds ord och den lutherska bekännelsen. Därför var det rätt att visa överheten olydnad, eftersom man måste lyda Gud mer än människor.

²⁸ Suokunnas S: *Hengellinen laulu on julistusta ja henkilökohtaista tunnustusta*, i Arkkila 2011, 148.

²⁹ Schmidt 1948, 130. Dahlbacka 1993, 56f.

³⁰ Schmidt 1948, 132.

³¹ Schmidt 1948, 160.

³² Schmidt 1948, 161. Dahlbacka 1993, 57.

Hedberg hänvisade också till Luther, som lärde att en kristen församling har rätt att själv ordina sina präster.³³

Senare kom Hedberg att ångra sitt ställningstagande, då separatisternas ledare *Anders Wiberg* övergav den lutherska läran om dopet och anslöt sig till baptisterna. Wiberg gav ut en bok "Hvilken bör döpas? och hvaruti består dopet?" Wiberg förnekade en verklig pånyttfödelse i dopet och därmed dopets saliggörande innehåll. År 1855 utkom Hedbergs svar, en stridsskrift benämnd "*Baptismens vederläggning och Det heliga Dopets försvar*" (samt många andra ord³⁴). Hedberg såg i baptismen ett farligt uttryck för gärningslära.³⁵ Boken har framstått som en grundbok om dopet, och ledde till att dopet härefter blivit en viktig läropunkt i den evangeliska rörelsen.

Det här kom att göra Hedberg mera kyrkligt lojal. Han var inte rädd för att ta upp strider med kyrkans ledare, men även om läran hotades stod hans lojalitet med kyrkan fast. Jag ska nämna två sådana kyrkliga strider.

Den första gällde beckianismen, benämnd efter Tübingenprofessorn *Johann Tobias Beck*. Hans teologi har också kallats biblicismen och blev ganska framträdande i Finland under senare delen av 1800-talet. Den kännetecknas av ett starkt spekulativt drag och betraktar Bibelns innehåll som ett enhetligt gudomligt begreppssystem³⁶. Framför allt bemötte man Becks lära om rättfärdiggörelsen.

Den andra gällde förnyelsen av kyrkolagen som drevs av *Frans Ludvig Schauman* (1810–1877), som år 1865 blev biskop i Borgå. Främst gällde det den så kallade bekännelseparagrafen, §1 i kyrkolagen. Hedberg motsatte sig skarpt en försvagning. Hedberg skriver i ett brev: "Om nu vår nya kyrkolag i dess första § kommer, att (enligt förslaget) öppna portarna för villfarelsen; så vilje wi inlägga en gemensam protest, såväl emot detta som emot hela den olutherska anda, som genomgår samma förslag. Detta böra wi göra för sanningens skull. Men böra wi, i sådant fall, äfven draga oss undan från hela prestämberet i detta land? Jag ser ej saken så. Jag menar, att såsom en krigare icke får fly, fastän fienden rundt omkring bestormar hans fäste, ja till en del intagit det, utan bör in i döden stå på sin post och skjuta emot samt försvara sig, så godt han kan; likaså (anser jag) böra ock vi stadna på vår post en och hvar, predika ordet frimodeliga, och på allt sätt vittna emot lögnen och villfarelsen. Detta böre wi göra tills de afsätta oss, eller på annat sätt genom våld hindra oss."³⁷

De här orden har blivit en vägvisare ända fram till dagens evangeliska rörelse, som upprepat: *Stanna på din post, predika ordet! Först när vi blir utdrivna går vi*. Under de många samtal som fördes i SLEF på 1980-talet inför öppnandet av prästämbetet för kvinnor hänvisades ofta till det här. Motståndet mot allt som andas separatism är starkt. Samma inställning mötte dem som försökte varna för den farliga kopplingen till den liberaliserade folkkyrkan för drygt 20 år sedan.³⁸

³³ Schmidt 1948, 165f. En utförlig undersökning av Hedbergs kontakter till Rosenius och Norrlandssepatismen har gjorts av Ernst Newman, 1931.

³⁴ *Baptismens vederläggning och Det heliga Dopets försvar* ur Herrans Jesu Kristi och Hans heliga Apostlars Ord, med återopande av de utmärktaste Kyrkofäders och den Evangelisk-Lutherska Kyrkans, på detta Ord fast grundade, Enhälliga Tro, Lära och Bekännelse.

³⁵ Schmidt 1948, 198. Hedberg 1855.

³⁶ Hägglund 1967, 345.

³⁷ Schmidt 1948, 241.

³⁸ Österbacka 2001, 129ff.

6. Lekmannapredikan

I november 1873 fastställde den kejsrerliga senaten stadgar för en ny förening, *Lutherska Evangeliföreningen i Finland*, med syftet angivet i § 1:

”Lutherska Evangeliföreningens syfte är att i förtröstan på Guds nåd och bistånd utbreda och till lifgifvande bruk allmännare befordra Evangelii Ord.”

Hur verksamheten skulle bedrivas framgår av § 2:

”Detta syftemål söker föreningen vinna genom utspridande af Bibeln, hvilken Föreningen alltid ställer i främsta rummet, äfvensom af Luthers skrifter och andra med kyrkoläran noggrant öfverensstämmande böcker, traktater och tidskrifter samt, så vidt ske kann, genom mundtligt vittnesbörd, framburet af kristligt sinnade, för saken lifvade och lämpliga kolportörer.”³⁹

Också Hedberg stödde grundandet av föreningen. Dess första ordförande var universitetsrektor Adolf Moberg. Hedberg deltog själv i det första årsmötet 1874, även om han var något försiktig. Han dikterade två förbehåll till årsmötesprotokollet: a) att man skulle utöva stor urskiljning vid val av skrifter till försäljning, och b) att man skulle ”åtnöja sig med att anställa ett mindre antal kolportörer än att några mindre beprövade personer såsom sådana skulle i föreningens tjänst indragas”.⁴⁰

Frågan om kolportörer var en omstridd fråga. Man fick ju noga akta sig för att trampa församlingarnas prästerskap på tårna. Även om vittnesbörd om böckerna var den primära tanken stod det klart att kolportörerna förväntades hålla andakter. Men för att motivera att dessa uppfyllde den lutherska bekännelsens krav på *rite vocatus* (rätteligen kallad) såg styrelsen till att ingen predikade utan att ha en kallelse. Också Hedberg själv förespråkade lekmannapredikan.⁴¹

En orsak till att kolportörsverksamheten utvecklades till lekmanaförkunnelse var att frikyrkliga rörelser blomstrade på 1880-talet. Det var främst baptismen och metodismen, men också det som i Österbotten ofta kallades ”de frikyrkliga”, närmast anhängarna av Waldenströms läror. De här rörelserna kännetecknades av en skarp gränsdragning mot den evangelisk-lutherska kyrkan. Det låg alltså också i församlingsprästernas intresse att luthersk undervisning intensifierades.

Johannes Bäck, som blev föreningens första överombudsman från 1884, preciserade regler för kolportörerna. De skulle anmäla sin ankomst till prästerskapet och fick inte ta upp frågor som skulle skötas av prästerna. De fick inte heller fälla förklenande yttranden om prästerna.⁴² Det uppstod kritik mot ledarna på några håll, där man menade att det handlade om ”verldsanda” och ”kryperier för evangelii fiender”. Kritikerna hade svårt att förena dessa förbud med följande (§ 9): ”Hvad som enligt Guds ord och bekännelseskriterierna är lögn och villfarelse må han såsom lögn och villfarelse äfven stämpla.”

Bäck var dock orubblig. Han såg kritiken som ett stöd för de frikyrkliga, vilka hade som sin ”käraste sysselsättning att nedsätta och förkättra våra präster”.⁴³

³⁹ Koskenniemi 1967, 284.

⁴⁰ Schmidt 1948, 271.

⁴¹ Koskenniemi 1967, 51.

⁴² Förhållningsregler för Lutherska Evangeliföreningens kolportörer 1884 § 7: ”Kolportör vare allvarligen förbjuden, att under utöfningen af sin verksamhet, antingen i samtal eller föredrag om församlingarnas lärare fälla förklenande yttranden. Begynner någon i kolportörs åhöro att klandra sin själasörjare vare det kolportörens sak att på lämpligt sätt afstyra sådant.”

⁴³ Dahlbacka 1987, 153.

Detta har i princip varit rådande policy fram till nutid. Både den finska och den svenska grenen⁴⁴ har aktat sig noga att skada de förtroendefulla relationerna till folkkyrkoförsamlingarna.

7. Kamp mot antinomism och ensidig förkunnelse

Mycket snart inträdde i den frigörande evangelieförkunnelsen spår av antinomistiska tendenser. I Tammerfors var mantalsskrivare G. E. Bonsdorff ledande. Hedberg blev mycket förbitterad när han fick höra att det hade "formligen dansats bägge marknadsdagarna" (den 6 september 1844) och att man ansåg det vara "en stor och frimodig tro". Man började också "ivrigt förfäkta dans och kortspel (icke blott utöfva)".⁴⁵

Under 1870-talet gav P P Waldenströms nya försoningslära upphov till dispyter och motsättningar också i Finland. Det blev en polarisering. Bland de evangeliska prästerna väckte det uppseende att *Gustav von Essen*, kyrkoherde i Korteshjärvi, lärde att man skulle förkunna att alla döpta, oberoende av om de trodde eller inte, var Guds rätta, saliga barn. Hedbergs svärson *Ludvig Wennerström* däremot predikade att endast de troende är saliga. Två av kolportörerna råkade också i delo med varandra i samma fråga.⁴⁶

Johannes Bäck var en mycket uppskattad förkunnare och fick stor betydelse inte minst genom sin bönbok *Främlingarnas hemliv*.⁴⁷ Han försökte medla i tvisten. Han har räknats till den "ultraevangeliska" eller "hyperevangeliska" falangen tillsammans med von Essen. Hans utlåtande var att man för alla ska predika en allmän syndaförlåtelse, eftersom alla i dopet är pånyttfödda Guds barn. Ändå går den som inte tror förlorad, eftersom han förkastar den fria nåden.⁴⁸ Den här förkunnelsen var på sina ställen så stark, att man när man möttes brukade fråga: "Är du ett saligt Guds barn?"⁴⁹

Vi kan lägga märke till att frågan avviker från den vanliga inom frikyrkligheten: "Är du frälst?" Denna fråga förväntar sig en hänvisning till en personlig frälsningsupplevelse eller avgörelse, medan den förra avser tron på det objektiva, den en gång för alla skedda händelsen på Golgata, och en förtröstan på dopets nåd. Ordet *salig* känner vi främst från Jesu saligprisningar i bergspredikan. Det finns också en syftning till den saliga evigheten.

*Emil Teodor Gestrin*⁵⁰ gav 1867 ut en bok *Oletkos pyhä?* (Är du helig?), där han använder ordet helig i motsvarande betydelse som salig. Gestrin blev känd för att ha gett upphov till "de heligas församling" inom den yttre församlingen.

Hedberg hade ännu under 1860-talet tydligt lärt en hela världen omfattande rättfärdiggörelse. Det hade kritiserats av biskoparna på den tiden. En viss förändring kan skönjas under hans senare år. Som åldrande präst såg han faran i att predika det objektiva evangeliet så att det blev ett hinder för de sorglösas uppvaknande. Han kunde dock ännu använda uttryck där försoning och rättfärdiggörelse jämfördes. Kärnan i hans förkunnelse var att nåden går före tron, och att tron är frälsningens mottagande, men han lärde aldrig att den som gjorts rättfärdig i Kristi död och i dopet fötts till Guds barn skulle bli frälst utan tro.⁵¹

År 1884 kunde Hedberg inte vara tyst. Hans kaplan i Kimito, *Johannes Granö*, hade nåtts av rykten att ett falskt evangelium spreds på olika orter. Det påstods att man kunde ha frihet att

⁴⁴ SLEY och SLEF skildes 1922.

⁴⁵ Schmidt 1948, 176.

⁴⁶ Carlström, Tord 1993, 41.

⁴⁷ Johannes Bäck var far till två präster (Alfred Johannes och Jakob Immanuel) och farfar till tre präster med namnet Bäck (Helge, Yngve och Håkan).

⁴⁸ Koskenniemi 1967, 100.

⁴⁹ Dahlbacka 1987, 128.

⁵⁰ 1831–1895, präst i Satakunta, bl a kyrkoherde i Lavia.

⁵¹ Koskenniemi 1967, 102.

leva efter köttet och likväl vara ett saligt Guds barn. Hedberg skrev då ett långt brev, kallat överläggningsämne, som han hoppades skulle tas till diskussion vid föreningens årsfest, men det offentliggjordes först långt senare. Brevet har kallats *Hedbergs protest*. Där frågar han:

”Är det rätt samt med Kristi och Hans apostlars lärosätt *öfwerensstämmande*, att framställa evangelium på sådant sätt: **att alla döpta menniskor försäkras vara saliga genom Kristus, ehvad de tro på honom** eller icke? – Eller männe icke twärtom ett sådant lärosätt är att i grunden **förfalska Kristi evangelium?** då Han själf uttryckligen betygat: Den der **tror** och **blifwer döpt**, han ska warda salig; men (Nb.) **den der icke tror, han skall warda fördömd** (Marc. 16: 16); och icke allenast det, utan jemväl hafwer anbefallt att **i Hans namn bör predikas bättring**, (som ju betyder *sinnesändring* = metanoia) **och syndernas förlåtelse ibland allt folk** (Luce. 24).⁵²

Protesten riktar sig uttryckligen mot antinomismen. Johannes Bäck tonade ner kritiken. När protesten publicerades på 1890-talet tolkades den av en del så att Hedberg förkastade läran om hela världens salighet, men den behandlade inte den frågan.

8. Arvet efter Hedberg

Vi går nu till tiden efter Hedbergs tid, när arvskiftet ska göras. Vi tar upp två frågor där det uppstod svåra strider mellan hans arvtagare. Den ena frågan är en fortsättning på vårt senaste ämne och debatterades intensivt under åren efter Hedbergs död (1893): förkunnelsen av världens salighet. Den andra frågan, som dyker upp knappt 30 år senare, är förhållandet till en kyrka som visar tecken på avfall i läran. Där fann man stöd hos den yngre Hedberg, från den tid när han gav stöd åt Norrlandsseparatisterna.

8.1 Härmämötet 1895

Under 1890-talet blev striderna om förkunnelsen allt häftigare. Stridsfrågorna har formulerats på följande sätt:

- a) Är hela världen salig? (”salig” är inte helt identiskt med ”rättfärdig”)
- b) Är hos en kristen också kroppen helig? (Läran om köttsheligheten)

Dessa läror drevs på ett extremt sätt av några finskspråkiga predikanter, som kommit till tro genom den evangeliska rörelsen men inte var anställda av föreningen. Hos vissa av dem fanns tendenser att predika att en kristen är helig och inte behöver någon lag, alltså antinomism. Det växte en allt starkare kritik som krävde att föreningens ledare skulle sända ut ett offentligt avståndstagande. Men majoriteten av styrelsen var inte benägen att ta ett sådant steg.⁵³

Johannes Bäck sammankallade ett möte i Alahärmä i Österbotten den 12 september 1895, dit det kom ca 3 000 personer, däribland 13 präster och ett tiotal lekmannapredikanter. Ca 200 debattinlägg hölls och man debatterade hela natten, i 17 timmar.⁵⁴ Tre olika läger utkristalliserades:

- 1) ”högern”: de ”kyrkliga” som var kritiska mot föreningen och sade nej till båda lärorerna,
- 2) ”centern”: föreningens ledning, som sade ja till hela världens salighet men nej till köttsheligheten,
- 3) ”vänstern”: de fristående lekmannapredikanterna, som bejakade båda frågorna.

⁵² Hela protesten och hanteringen av den finns återgiven i Carlström 1993, 43–47. Första gången publicerades den i Wennerström 1897. Schmidt 1948, 273f.

⁵³ Dahlbacka 1987, 195.

⁵⁴ Carlström 1993, 49. Koskenniemi 1967, 266. Dahlbacka 1987, 195f. Österbacka 2001, 114.

Det har sagts att Härmämötet var arvsskiftet efter Hedberg.⁵⁵ Det blev en vattendelare i den evangeliska rörelsen. Johannes Bäck miste något av sin lyskraft då han inte förmådde ta avstånd från vänsterns antinomistiska tendenser och inte ville publicera Hedbergs protest.

En stor del av debatten handlade om ordet *salig*. Ordet förknippades ensidigt med den allmänna rättfärdiggörelsen, och trosrättfärdigheten blev åsidosatt.

Under hösten uppstod en häftig debatt i kyrkliga tidningar, där *Julius Engström*, föreningens överombudsman på 1890-talet, blev ledande språkrör för den evangeliska centern. Nu skärptes förhållandet till de fria lekmanpredikanterna. Ett synligt resultat av Härmämötet och de efterföljande debatterna var att en stor del av prästerna avgick från föreningen. I ett slag försämrades den inomkyrkliga anknytningen. Många av dem återvände dock till föreningen.

Snart nog måste föreningen ta avstånd från nya föreningar som lekmanpredikanterna bildade, och framför allt deras antinomistiska prägel. År 1919 grundades föreningen *Suomen Evankelisten Todistajain Seura*. Fram till slutet av 1922 hade den beviljat predikofullmakt åt 25 predikanter.⁵⁶

En tendens till hyperevangelisk förkunnelse har även förekommit i SLEF och kan spåras i *Föreningen Lutherläsarna*, som grundades 1993. I föreningen är såväl präster som lekmanpredikanter aktiva.⁵⁷

8.2. Fria församlingar och bekännelsekyrkor

I början av 1920-talet stod stridens vågor kring kyrkofrågan. Genom den nya religionsfrihetslagen som trädde i kraft 1923 blev det möjligt att grunda lutherska samfund vid sidan av statskyrkan. Tidigare kunde man bilda samfund utanför den lutherska bekännelsen. Lagen var dock ingen direkt orsak till att fria församlingar grundades, för tankar på detta fanns redan 1921–1922.⁵⁸ År 1922 delades Evangeliföreningen på språklig grund i två föreningar: SLEY och SLEF (Svenska Lutherska Evangeliföreningen i Finland). Det var några svåra år, med följder som främst påverkade SLEY. För 100 år sedan, mest under första halvan av 1924, utträdde flera hundra av dess medlemmar ur statskyrkan och bildade fria församlingar.

En omtyckt präst i SLEY, *Heino Pätiälä*, förespråkade utträde under sina predikoresor under stridsropet "Ulos leristä!" (Ut ur lägret!)⁵⁹ En evangelisk nybliven pastor, *Aijal Wegelius*, besökte Tyskland och studerade 1922–1923 i USA vid prästseminariet i St. Louis, där han hade Franz Pieper som lärare. 1935 ändrade han sitt namn till Uppala. Pätiälä besökte Amerika vid den finska nationalkyrkans 25-årsjubileum i juni 1923 och träffade också representanter för Missourisynoden.⁶⁰

Pätiälä arrangerade två möten i Tavastehus där kyrkofrågan debatterades. Både SLEY:s och SLEF:s ledning förhöll sig negativt till utträde.⁶¹ I synnerhet i svenska Österbotten varnade man för separatism med erfarenhet från frikyrkliga rörelser i Sverige.⁶² En utjämnande faktor

⁵⁵ Uppala 1976, 63.

⁵⁶ Nuvarande namnform från 1965: Evankelisluterilainen todistajaseura: https://fi.wikipedia.org/wiki/Evankelisluterilainen_Todistajaseura (läst 18.5.2024). Arkkila-Niemelä -Niemistö-Suokunnas: *Te olette minun todistajiani. Evankelinen maallikkoliike ja Todistajaseuran 100 vuotta*. SLEY, 2019. Arkkila 1975, 121.

⁵⁷ <http://lutherlasaren.org> (läst 4.6.2024).

⁵⁸ Arkkila 1975, 96. Österbacka 2001, 115.

⁵⁹ Arkkila 1975, 95.

⁶⁰ Arkkila 1975, 98. Uppala, 206ff. *Finnish Evangelical Lutheran National Church of America* var registrerad som kyrkosamfund 1898–1963.

⁶¹ Diskussionerna refereras utförligt i Uppala 1976.

⁶² Arkkila 1975, 185. Också i diskussionerna kring millennieskiftet varnades på liknande sätt för separatism med hänvisning till fädernas ställningstagande.

var likväl att Heino Pätiäläs syster Hanna Rauta var en erkänd författare, och hennes verk förblev centrala också fast hon utträdde ur kyrkan.

Framför allt under första delen av 1924 bildades många fria församlingar. Ganska snart splittades församlingarna på grund av en lärofråga.⁶³ Pätiälä förkastade nämligen Kristi aktiva lydnad som en del av vår rättfärdiggörelse. De som följde honom bildade *Suomen Vapaa Evankelis-Luterilainen Seurakuntaliitto* (ungefär Evangeliska församlingsförbundet) och det blev det största samfundet. I slutet av augusti 1924 fanns 10 församlingar med 434 medlemmar.⁶⁴

Seurakuntaliitto har numera tagit avstånd från Pätiäläs lära och gått in i gemenskap med *Evangelisk-Lutherska Missionsstiftet i Finland*, som till viss del har fått medlemmar från den evangeliska rörelsen. Merparten torde dock ha kommit från den sk femente väckelsen, nypietismen.

Uppalas följare bildade *Suomen Tunnustuksellinen Luterilainen Kirkko* STLK (Finlands konstitutionella lutherska kyrka). För ett par år sedan decimerades kyrkan kraftigt då flera präster avgick eller uteslöts.

Från STLK avknoppades den lilla bekännelsekyrkan *Suomen Luterilainen Tunnustuskirkko* (Lutherska bekännelsekyrkan i Finland). Dess förhistoria inleddes 1981, då *Jukka Söderström* ordinerades till biträdande pastor i LBK:s S:t Matteus församling i Uppsala. Från 1988 organiserades den under namnet *Evankelis-Luterilainen Tunnustuskirkko. Juhani Viitala*, som hade tjänstgjort i SLEY som missionär i Japan och som lärare vid Karkun evankelinen opisto, insattes som pastor 1999. SLT registrerades som samfund 2004. Från 2009 har kyrkan gemenskap med S:t *Johannes evangelisk-lutherska församling* som grundades 2008.

8.3. Sammanfattning

Fredrik Gabriel Hedbergs namn har blivit inskrivet i den finländska kyrkohistorien. Hans namn är ännu i dag vördat som ledare för en av de fyra stora väckelserörelserna på 1800-talet. Inom folkkyrkan räknar sig både SLEY och SLEF som Hedbergs arvtagare. Vad kännetecknar den inomkyrkliga evangeliska rörelsen av i dag, med nämnda föreningar som huvudsakliga företrädare?

Man betonar Bibeln och nådemedlen som den objektiva grunden för frälsningen. Man betonar fortsättningsvis dopet och nattvarden. Domet ses som pånyttfödelsens sakrament, men till skillnad från Missionsstiftets förra biskop *Matti Väisänen* (och Todistajaseura) lär man inte att dopet är det enda pånyttfödande medlet, utan att Ordets förkunnelse också har samma verkan.

Inom SLEY har man skrivit mycket om den allmänna rättfärdiggörelsen. Så också tidigare inom SLEF, men under senare decennier har inte mera betonats denna term även om man inte förnekar den objektiva försoningsläran. Under 1970-talet uppmärksammades Biblicum och LBK positivt då frälsningsläran konstaterades vara den samma som fanns i den evangeliska traditionen. Det gäller också läran om utkorelsen och den kritik som riktats mot Rosenius, även om SLEF:s samarbete med *Bibeltrogna Vänner* har varit gott.

Inför nyordningen med kvinnliga präster 1988 var båda föreningarna alerta, och efterlevde den yngre Hedbergs kamp för Guds rena Ord. Det har skett en viss anpassning. Även kvinnor ges i uppdrag att leda möten och sitta i styrelser. Präster i SLEY:s tjänst samarbetar inte med

⁶³ Uppala 1976, 314.

⁶⁴ Wikipedia. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Seurakuntaliitto> (läst 13.5.2024).

kvinnliga präster. SLEF kallar inte kvinnliga präster till officiella medverkande på sina arrangemang, men på det personliga planet utesluts inte samarbete.

Båda föreningarna strävar att bevara goda relationer till den lutherska folkkyrkan och till lokalförsamlingarna. I praktiken har många SLEF-medlemmar inga problem att delta i gudstjänster som leds av kvinnor, vilket styrelsen skarpt avrådde från 1989 i en pamflett⁶⁵ som väckte en hård kritik från Borgåbiskopen *Erik Vikström*. På många håll arrangerar man egna mässor, mera i SLEY än i SLEF, men inte på samma klockslag som församlingens ordinarie högmässa. Traditionellt har SLEF ordnat dessa i samråd med kyrkoherden, men det finns numera helt separat verksamhet. Här kan tydligt skönjas ett arv från den äldre Hedberg, som under sin kyrkoherdetid på Kimito alltmera blev en "kyrkans man". Både inom SLEY och SLEF är man därför obenägen att diskutera en brytning med folkkyrkan, men biskoparnas förslag våren 2024 att godkänna samkönade äktenskap har vållat oro. Båda föreningarna var representerade i ett kritiskt ställningstagande, daterat den 20 mars 2024, med anledning av biskoparnas förslag, för SLEY:s del av styrelsen och för SLEF:s del av ledande tjänstemän.⁶⁶

Arvet efter Fredrik Gabriel Hedberg kan spåras i den objektiva förkunnelsen. Den ljuder klarare i SLEY än i SLEF, där lagen ofta blivit uddlös och evangeliet tenderar att bli ett vackert tal om nåd i stället för den kraftfulla förkunnelsen av Kristi objektiva verk som vår ställföreträdare. När det gäller strävan att bevara goda relationer till den lutherska folkkyrkan hämtar man inspiration från den äldre kyrkoromantiske Hedberg, medan den yngre, stridbare Hedbergs kamp mot villfarelser tycks ha fallit i glömska – jag avser här främst SLEF. Detta arv har tagits upp av Missionsstiftet och de fria kyrkorna och församlingarna.

Jag vill avsluta med en vers från en av de mest älskade Hedberg-psalmerna (psb 299):

*Så vill jag din, min Jesus, bliva
i liv och död, allenast din.
Ack, låt din Ande djupt få skriva
din kärlek i mitt hjärta in.
Så skall min ande och min tunga
i evighet ditt namn lovsjunga.*

Litteratur:

Akiander, Matth. 1863: *Historiska Upplýsningar om Religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider* VII. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1925267> (läst 10.5.2024).

Arkkila, Reijo 1975: *Kansankirkko vai tunnustus Kirkko? Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen suhde Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon 1917–1939*. Diss. SLEY.

– 2011: *Fredrik Gabriel Hedberg 1811–2011*, Arkkila, Reijo & Kakkuri, Teemu (red). SLEY.

– 2021: *Ristillä maailma autuaaks luotiin. Koko maailman autuus ja yleinen vanhurskauttaminen*. Sley-Media.

Carlström, Tord 1993: *Hedbergs protest 1884*. Artikel i Dahlbacka, 1993.

Dahlbacka, Ingvar 1987: *Den evangeliska rörelsen i svenska Österbotten 1845–1910*. Diss. Åbo Akademis förlag.

– 1993 (red): *Trons rättfärdighet. Studier kring Fredrik Gabriel Hedbergs liv och teologi*. Evangeliföreningens förlag.

⁶⁵ <http://www.ofsystem.fi/onos/andra/radochanv.html> (läst 4.6.2024).

⁶⁶ <https://slef.fi/stallningstagande-for-en-biblisk-aktenskapssyn/> (läst 4.6.2024).

Erikson, Leif 2022: *Från ovisshet till visshet. Fredrik Gabriel Hedbergs andliga utveckling fram till år 1843*. SLEF-Media.

– 1911: *F. G. Hedberg ja sakramentit*. Artikel i Arkkila, 2011.

– 2013: *Fredrik Gabriel Hedberg. En splittrande eller enande väckelseledare?* I "Historiska perspektiv på kyrka och väckelse. Festskrift till Ingvar Dahlbacka på 60-årsdagen." Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 224.

Fredriksson, Walter 1974: *Lova, Sion, Herren Gud*. En bok om sångförfattare i Sionsharpan. SLEF.

Hedberg, Fredrik Gabriel 1975: *Trons lära till salighet*. Nyöversättning av *Uskon oppi autuuteen*, SLEF.

– 1844: *Uppriktig bekännelse* utgiven av F G Hedberg i Pöytis den 12 juni 1844. Tryckt i Hemåt, Evangelisk årsbok 1985.

– 1845: *Pietism och Christendom*. Nyutgåva: Pietism och kristendom. Föreningen Lutherläsarna rf 2010.

– 1855: *Baptismens wederläggning och Det heliga Dopets förswar*. I Logosmappen: https://logosmappen.net/?page_id=2548 (läst 18.5.2024).

Hägglund, Bengt 1967: *Teologins historia*. En dogmhistorisk översikt. Liber.

Jensen, Gunner 1990: *F. G. Hedbergs teologiske udvikling*. Arken.

Kakkuri, Teemu 2011: *Hedberg ja kirkkokysymys*. I "Fredrik Gabriel Hedberg 1811–2011."

Koskeniemi, Lauri 1967: *Suomen evankelinen liike 1870–1895*. Diss. SLEY.

Newman, Ernst 1931: "*Hedbergianismen*" i Sverige. Acta Academiae Aboensis Humaniora VIII. Helsingfors.

Schmidt, W A 1948: *Fredrik Gabriel Hedberg*. Den evangeliska rörelsens i Finland grundare. Församlingsförbundet.

Serenius, S 1960: *Kyrkans historia och kyrkokunskap för mellanskolor*. Församlingsförbundet, 3:e uppl.

Suokunnas, Seppo 2011: *Evankelisen liikkeen isä. F. G. Hedberg 1811–1893*. SLEY.

Uppala, A A 1976: *Tunnustukselliset seurakunnat syntyvät*, STLK. http://www.luterilainen.com-i.serv.kotisivut.com/files/kirjasia/AAU_Tunnustuks.pdf (läst 12.5.2024).

Wennerström, Ludw. 1897: *Fredrik Gabriel Hedberg, hans lif och verksamhet*. Lutherska Evangeliföreningens i Finland förlag.

Österbacka, Ola (red) 2001: *Vägen fram? Lutherska väckelserörelser i uppbrott*. OF system.